

„Cselekvő arisztokraták” – Tanulmányok a 90 éves Egyed Ákos tiszteletére

SZABADI ISTVÁN*

FEJEDELMEK, NAGYASSZONYOK ÉS VALLÁSI SOKSZÍNŰSÉG SZILÁGYSOMLYÓN A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN**

Kulcsszavak: *Szilágyság; vallási sokszínűség; 17. század; somlyói Báthory család; Erdély református fejedelmei*

Közismert az a 16. századi folyamat, melynek során, a középkori erdélyi katolikus egyház szekularizációja kapcsán, a gyulafehérvári püspöki palotából fejedelmi palota, az erdélyi rendházakból iskolák lettek, majd 1566 novemberében a római katolikus papokat kiutasították a fejedelemség területéről.¹ A Szilágyságban is megszűntek a római katolikusok egyházi intézményei, jövedelmeiket az újonnan létrejövő, éppen intézményesülő protestáns gyülekezetek kapták meg. A nyugati katolicizmus vallásgyakorlata privát szertartásokra, a főnemesi udvarokra korlátozódott, ezek között a legjelentősebb politikai és anyagi befolyással és hatalommal a Szilágyságban ekkor a somlyai Báthoryak rendelkeztek.

* Szabadi István (1964), PhD, Dr. habil., történész, egyetemi docens, Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézet, iszabadi@gmail.com.

** A tanulmány az NKFI K 120197 számú pályázatának keretében és a DAB Történelmi Munkabizottságának támogatásával készült.

1 „A religio dolgából végeztetett volt, ez előtt is egyenlő akarattal megtekintvén, hogy mindennek felette, minden keresztyének isteni dolgát keljen szeme előtt viselni, hogy ez előtt való articulusok tartása szerint, az evaegelum praedikálása, semminémű nemzet között meg ne háborittassék, és az isten tisztessége, nevedése meg ne bántassék. sőt inkább minden bálványozások, és isten ellen való káromlások közülök kitisztittassanak. és megszűnjenek, most is azért újabban végeztetett, hogy ez birodalomból minden nemzetség közül efféle bálványozások kitoröltessenek és az istennek igéje szabadon hirdettessék.” *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. 1540–1699. I–XXI. Szerk. SZILÁGYI Sándor. MTA, Bp., 1875–1898 (a továbbiakban EOE). II. 326.*

A 16. század második felében Erdélynek fejedelmeket és vajdákat adó Báthoryak családi birtokán, Szilágysomlyón természetesen mindig szolgált katolikus pap. Ez teljesen független volt Báthory István fejedelemnek és testvérének, Kristóf vajdának attól a politikájától, hogy szerte Erdélyben és a Partiumban, így a Szilágyságban is a helvét irányt támogatták az unitáriusok meggyengítése végett. Báthory István 1571-es fejedelemmé választását, buzgó katolikus volta ellenére, az ekkor már egyértelműen protestáns többségű Erdélyben nagy várakozással fogadták a protestánsok is.² A János Zsigmond alatt megerősödött unitáriusok visszaszorítását várták tőle. Ne feledjük, ekkor Erdélyben még két egyház volt: a szász és a magyar, egy-egy püspökkel. A szászok egyháza homogén, az ágostai hitvallást követő egyház, a magyaroké heterogén, mely több confessiót fogadott magába.³ Báthory igyekezett a szász egyházat megerősíteni, a magyar egyházból pedig olyan módon kiszorítani az unitáriusokat, hogy a reformátusok kerülhessenek erősebb pozíciókba.⁴

Kruppa Tamás hívja fel a figyelmet arra, hogy a Partiumban lévő vármegyék (Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros) illetve Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa birtokosai néhány családból kerültek ki. Köztük legjelentősebb a Báthory-család két

- 2 Debreceeni Ember Pál is így emlékezik rá a 17–18. század fordulóján: „Dávid Blandratával és az ariánus dogmák más csatlósaival egyetemben abban reménykedtek, hogy aranykor virrad rájuk. Ezeket a reményeket azonban megghiúsította a fejedelemségben következő Báthory István gondoskodása és ügyessége”. DEBRECENI EMBER PÁL: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*. Ford. BOTOS Péter. Sárospatak, 2009. 201.; „az új erdélyi fejedelem, Báthory István elhalmozta az egyházat. Ugyanis az ő bölcsessége, vitézsége, műveltsége, kegyessége – hasonlóan minden más állami és vallási ügyben a béke és a háború fortélyaiban való jártassága – által messze felülmúlta kora minden fejedelmét, s helyesen úgy vélte, hogy akkor kezdheti meg szerencsésen az uralkodását, ha mindenekelőtt magára veszi a megzavart vallás gondját”. Uo. 200–201.
- 3 „Amint tehát az 1570-es évek elején még nem létezett unitárius egyház, a fentiek értelmében éppúgy nem beszélhetünk önálló szervezettel rendelkező reformátusról sem, csupán azt mondhatjuk, hogy voltak olyan gyülekezetek, amelyek a vallásújításban nem voltak hajlandók rálépni az olasz Giorgio Biandrata és társai által javasolt útra, ám püspökük nekik is az a Dávid Ferenc volt, aki persze több teológiai kérdésben is mást tanított, mint a svájci reformátorok.” BALÁZS Mihály: *Toleráns ország – félreértett törvények. A 16. századi erdélyi vallási törvények értelmezéséhez = Szegedi Egyetemi Tudástár 6. Bölcsészettudományok*. Szerk. PÁL József–VAJDA Zoltán. Szegedi Egyetemi, Szeged, 2014. 100.
- 4 „A két Báthory: István és Kristóf, az ágostai hitvallást tekintette ezen egyház hivatalos confessiojának, minthogy az 1571. szept. 9-iki medgyesi zsinaton, a mikor Alesius a magyar egyházak püspökévé másodszer is megválasztatott, a református lelkészek is aláírták az ágostai hitvallást és ennek apologiáját; fenntartva az úrvacsora kérdésében eddig elfoglalt kálvini álláspontjukat. Valószínű, hogy Báthory István felfogására tekintettel, később az összes református lelkészek is elfogadták ugyanilyen módon az ágostai hitvallást, és éppen ezért nevezte Báthory Kristóf még 1580-ban is ágostai hitvallásúaknak őket.” POKOLY József: *Az erdélyi református egyház története*. I–V. Bp., 1904 (a továbbiakban POKOLY: *Az erdélyi*). IV. 46.

ága, de említhető még Serédy Gáspár, Török János és Telegdy Miklós. 1571-ben még mind jelentős pozíciókban voltak, ráadásul ekkorra már szinte kivétel nélkül a helvét irány követői, annak legfontosabb patrónusai voltak, birtokaik pedig a leendő határvonal két oldalán helyezkedtek el. Báthory Istvánnak szüksége volt rájuk, sokukkal rokonságban is állt, számtalan feléjük tett gesztusát ezek is indokolták.⁵

Így a Báthoryak számára még családi birtokukon, a somlyói uradalomban is csupán a 17. század elején nyílt lehetőség arra, hogy a katolikus felekezet helyzetének megerősítéséhez fogjanak. Ebben két lengyel származású Báthory-özvegynek, Kostka⁶ Zsófiának és Zakreszka⁷ Annának kulcsszerep jutott. Anyósról és menyéről, Báthory András anyjáról és feleségéről van szó, akik talán nem is ismerték egymást, ugyanis Zsófia 1618-ban elhunyt, Anna pedig 1614-ben született.⁸

Ecsedi Báthory István, a református főúr, országbíró 1605-ös halálával kihalt a Báthoryak ecsedi ága. A két ág minden vagyona gyámfiára, a későbbi fejedelemre, somlyai Báthory Gáborra szállt. Ő 1612-ben, már fejedelemként, féltestvérének, Báthory Andrásnak⁹ és mostohaanyjának, Kostka Zsófiának – apja, Báthory István¹⁰

5 KRUPPA Tamás: *Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 14(2002). 1–4. sz. 46–47.

6 Stemberghi, stangenbergi Kostka család. Névváltozatok: Costka, Koczka, Kosztka, Koztka.

7 Feldeni Zakrzewski család. Névváltozatok: Sagreski, Zakreczki, Zakreski, Zakrewski, Zakrewszki, Zakrzeski.

8 FILKORN Pál: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem ősei.* Levéltári Közlemények 47(1976). 2. sz. 207. Wertner Mór szerint Kostka Zsófia vissza sem tért Erdélybe férje halála után. „[Báthory István] kétszer nősült. Első neje Ákos nb. Pelsőczy Bebek György (†1567) és Eperjesi Patócsi Zsófia (sz.1533 – †1583. szeptember 1.) leánya, Zsuzsanna, kivel 1580 János napja utáni vasárnapon gelt egybe. Második neje a lengyel Kostka Zsófia. Atyja Kostka Kristóf pomerániai vajda, golubi és koscierzyni starosta; anyja: Konopacka Anna. Zsófia férje halála után Lengyelországba vonult vissza. Halála évét nem ismerjük. István első házasságából származik Gábor és Anna; másodikából András”. WERTNER Mór: *A Báthoryak családi története.* Turul 18(1900). 26–27.

9 Somlyai Báthory András (1596 után–1631) 1619-ben Bethlen Gábor kíséretének tagja, 1630–1631 között krasznai főispán. Apja, Báthory István 1601-es halála után anyjával, Kostka Zsófiával Lengyelországba ment, ahonnan 1612-ben térhetett vissza. FILKORN: *i. m.* 207.

10 Somlyai Báthory István (1562–1601) 1574-től krasznai főispán, 1584-ben erdélyi vajda, majd várad kapitány. 1596-ban kötötte második házasságát a lengyel stemberghi Kostka Zsófiával (1582–1618). Uo. 207.

második feleségének – adományozta a fejedelmi birtokot,¹¹ Kraszna vármegye székhelyét, Szilágyosmlyót és a hozzá tartozó uradalmat.¹²

Petri Mór alapján¹³ a somlyai uradalom tartozékai a 17. század első felében a következők: maga Somlyó város, továbbá teljes egészében (integra possessio) Kraszna mezőváros, Máron, Pecsely, Balla, Baksa, Bagos, Kárásztelek, részben (portiók) Perecsen, Ujlak, Kerestelek, Csehi, Szoros, Györtelek, Hídvég, a Meszesalján Csizér, Kis-Boján, Boronamező, Bagolyfalva, Bogdánháza, Pecsely környékén Alsó-Bán, Felső-Bán, Ballaháza, Tóthfalu, Tusza, a Rézalján Füzes, Ujvágás, Oláh-Valkó, Alsó-Jáz, Felső-Jáz, Alsó-Gyümölcsénes, Felső-Gyümölcsénes, Bagolyfalva, Bucsum. Petri hozzát teszi: „a somlyai jószágon kívül Somlyó várához dézmáló faluk a Szilágyban Krasznavármegyében Ilosva és Borzás még”.¹⁴

Ha megnézzük, a somlyói uradalom tartozékai közül a Krasznai református egyházmegye részeként a század végén az alábbi települések szerepelnek Debreceni Ember Pál összeírásában: Somlyó, Kraszna, Valkó, Bagos, Borzás, Perecsen, Somlyóújlak, Csehi, Balla, Ilosva.¹⁵ E gyülekezetek közül szinte mindegyikben igyekeztek a somlyai birtokosok teret nyerni a katolicizmus számára már Kostka Zsófia alatt is, amely

11 Náprágyi Demeter erdélyi püspök emlékirata az erdélyi viszonyokról: „Sequuntur bona et redditus principis ordinarii. Praeter decimarum arendam, quas Saxones et nobiles arendare solent, item annualem provincialium contributionem, habet princeps aliquot arces seu castra: 1. Varadinum. 2. Somlio. 3. Hust. 4. Keowar. 5. Samos Yiuar. 6. Maros Viuar. 7. Albam Juliam olim sedem episcopalem. 8. Vincz olim capituli Albensis. 9. Monora etiam capituli Albensis, Enied similiter. 10. Deua. 11. Branichka. 12. Sidowar. 13. Lippa confinium. 14. Wilagoswar confinium, Solmos, Ueno confinia, Fogaras, Lugas et Karansebes districtus. In his omnibus provisosores seu officiales fuerunt, qui perceptoribus singulis annis dabant rationem”. EOE V. 168.

12 „1612. szeptember 4. [Báthory] Gábor fejedelem a hiteleshelyen vallja, hogy rokoni szeretetből mostohaanyjának, néhai Bathory István özvegyének: Koczka Zsófiának és fivérének, néhai Bathory István feleségétől, Koczka Zsófiától született fiának: Bathory Andrásnak, továbbá mindkét nemű örököseiknek adományozza Somlio (Kraszna vm) várát és annak összes tartozékait. Feltételül szabja, hogy a kedvezményezettek soha és semmilyen módon nem fogják birtokukban háborgatni a fejedelem híveit és udvari familiárisait, akiket azelőtt megadományozott, továbbá üldözni a kálvini, illetőleg a lutheri (Calvinianae seu Lutheranae) tanítást terjesztő papokat és prédikátorokat a vár és a hozzá tartozó falvak területén, ellenkező esetben a javak szálljanak vissza a fejedelemre és örököseire.” *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei, 1600–1613*. Közzéteszi GÁLFI Emőke. EME, Kvár, 2016 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2). 125–126 (396. kivonat).

13 PETRI MÓR: *Szilágy vármegye monografiája*. I–VI. Bp., 1901–1904 (a továbbiakban PETRI: *Szilágy vármegye*). I. 203.

14 Uo. 221.

15 DEBRECENI EMBER: *i. m.* 464–465.

folytatódott menyének, az 1631-ben elhunyt Báthory András özvegyének, Zakreszka Annának idején is, aki haláláig, 1658-ig önállóan igazgatta az uradalmat.¹⁶

Ezek a küzdelmek, viták az eleve vegyes felekezeti Somlyón voltak a legélénkebbek. Sipos Gábor egy tanulmánya a szilágysági református tractus vonatkozó oklevelei alapján, jól adatoltan bontja ki a kérdést.¹⁷ Ez alapján a következőképpen foglathatók össze a 17. század első felének eseményei: Bocskai István, Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelmek alatt, Kisdobozai Dániel somlyai lelkész, krasznai esperes idejében a somlyói református egyház több dézsmaadományban részesült, az esperes egyúttal a középkori templom és parókia lakója, ezek jövedelmének élvezője. A somlyói reformátusoké volt a kémeri, 1614-től a dörzsöki (bályoki) dézsma is. A református egyház kapta a dézsmát Somlyó mellett Hadadon, Zilahon, Krasznán, Bagoson is. A dézsma átvételét igyekezett megakadályozni a birtokos Kostka Zsófia, sőt pápista papot is próbált bevinni Somlyóra és Krasznára. A szilágysági reformátusok az országgyűlés elé vitték a panaszukat, mely 1610-ben elrendelte, hogy „se Tövisen, se Fejérvárott, se [Kolozs]Monostoron, se a somlyai jószágban, se Székelyudvarhelyt ... pápás papnak szabad nem légyen lenni”.¹⁸ Báthory Gábor Kolozsvárott, 1612. február 5-én kiadott oklevelében elrendelte, hogy a somlyói vár tisztjei gondoskodjanak a református gyülekezet életének, jövedelmének, templomának védelméről. Kisdobozai esperes halála (1615) után mégis elvették a reformátusoktól a középkori templomot, ezért Bethlen Gábor 1615. május 27-én Kraszna vármegyének parancsolta meg annak visszaadását.

Hamarosan fordulat történt a somlyói egyházak életében. 1615 őszén az országgyűlés Szilágysomlyón (és Udvarhelyen) a katolikusok kérésére változtatott az „egy település – egy felekezet” addigi gyakorlatán (a „maior pars” elvén), és elrendelte, hogy ha a katolikusok vannak többségben, legyen övük a templom. De kötelesek legyenek a reformátusok számára, azokkal osztozva a költségeken, új istentiszteleti helyet (auditoriumot) építeni, cserében pedig legyen övük a parókia és a dézsma negyede.¹⁹

16 Báthory András 1628–1629 körül vette el feldeni Zakrzewska Anna Máriát (1614–1658), aki 1658. március 28-án hunyt el. Temetése 1658. augusztus 2-án Somlyón volt. FILKORN: *i. m.* 207.

17 SÍPOS GÁBOR: *Katolikus-református vita a Szilágyságban a 17. század elején = Báthory Gábor és kora*. Szerk. PAPP KLÁRA–JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA–ULRICH ATTILA. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen, 2009. 311–323.

18 EOE VI. 170.

19 „Az romana religióú uraink atyánkfiái instantiájokra, minthogy articulusuok vagyon rólla, hogy a hol melyik fél többen vagyon, az olyané légyen az templum, megengedtük, hogy Somlyón és Udvarhelyt is, ha többen vadnak azon az hitön valók, az templomok ő számokra légyenek; de addig bele ne szállhassanak, hanem elsőben egyenlőképpen és egy költség-gel az két religiön valók építsenek Somlyón és Udvarhelyen auditoriumokat, elkészítvén az

Az 1610-es évek végén történhetett a felekezeti arányok megállapítása, mely azt mutatta, hogy a katolikusok vannak többségben, így övék lett a középkori templom, a reformátusoké az új imaház, a kémeri, bályoki, ippói, récsi és lecsméri dézsmát pedig azonos arányban kapta meg a két felekezet.

Ez a somlyói reformátusok életében nyilván gyökeres változást hozott, bár az erdélyi református fejedelmek védelmét a század folyamán mindig élvezhették. A 17. század erdélyi református fejedelmei számára Kraszna és Közép-Szolnok református egyházmegyéjének és ezáltal református egyházainak támogatása igen tudatos egyházpolitikát tükröz. Gondolok itt elsősorban Bethlen Gábor fejedelemségére és a szilágysági református esperesek kiválasztására.

Elsőként Kisdobszai Dánielről kell szót ejteni. Vezetékneve hódoltsági származásra utal, Somogyból érkezett, mint Kálmáncsehi vagy Melius.²⁰ Még ahhoz a lelkészi nemzedékhez tartozott, amely Wittenbergben volt diák, 1577. december 16-án iratkozott be az egyetemre Károlyi Mihállyal és Laskai Csókás Péterrel egyszerre. Már 1578-ban hazatért, 1581 októberében Szilágycsehben, 1592–1598 között Zilahon volt lelkész, itt lett a Szilágysági egyházmegye esperese. Ezután Szamosudvarhelyen, majd 1608-tól Szilágysomlyón szolgált lelkészként és esperesként haláláig, 1614 nyaráig.²¹

Azért, hogy nemzedékének kontextusában láthassuk nevelődését és életútját, hadd mondjam el, hogy Kisdobszai nemzedéke számára meghatározó volt Philipp Melanchthon teológiai munkássága, melyre a mértéktartás, a tolerancia volt jellemző: a szükséges dolgokban hűséget, a többiekben – az egység érdekében – engedékenységet hirdetett. Nem kevesen vélik úgy, hogy (nem utolsósorban Magyarországon) ez tette lehetővé a protestantizmus svájci irányzatának a század második felében való gyors továbbterjedését.²²

auditóriumokat, azután restituáltassék mind az két helyen mind az két parochiához való házzal és quartával együtt az maior parsnak.” EOE VII. 286.

- 20 Kisdobsza Kálmáncsehi Sánta Márton szülőhelyével, Kálmánca mezővárossal szomszédos, mindig is túlnyomórészt reformátusok lakta település volt, 1950 óta Baranya megyéhez tartozik.
- 21 „C: 1577. december 16. Károlyi Mihállyal és laskai Csókás Péterrel egyszerre; E 1578 január 7. Még 1578-ba hazatért, a coetustól hét tallér és öt arany útravalót kapott. 1581 októberében már biztosan Szilágycsehben volt református lelkész. 1592-ben zilahi lelkészként lett a szilágysági egyházmegye esperese, itt volt még 1598-ban is. Innen, Zoványi Jenő szerint, elűzték, és Szamosudvarhelyre került. 1608-ban pedig már Szilágysomlyón találjuk. Halála után a földbirtokos elvette a templomot a reformátusoktól, s katolikus papot akart hozni, ez kiváltotta Bethlen Gábor közbelépését”. SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613*. Balassi, Bp., 2017 (Humanizmus és reformáció 37). 176.
- 22 Kovács Endre: *Melanchthon und Ungarn = Philipp Melanchthon. Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae*. Akademie, Berlin, 1963. 261–269.

A Kisdobszait követő szilágysági esperesek már Heidelberg neveltjei. Heltai János alapvető munkáiban feltárta, és adattárban rögzítette a magyarországi protestáns diákok 17. század eleji heidelbergi peregrinációját.²³ Ugyanő kitért későbbi hazai pályafutásukra is.²⁴ Kiemeli, hogy a magyar diákok heidelbergi peregrinációja „rendkívül sikeres volt, vallási, művelődési, politikai hatásait szinte máig felismerhetjük”.²⁵ A Partiumban Ecsedi Báthory István,²⁶ később Erdélyben Bethlen Gábor művelődéspolitikájának köszönhetően, de legalább ilyen mértékben a lelkészársadalom, illetve a református egyházakormányzat törekvéseinek is megfelelően, egyre erősebb lett a lelkészársadalom „ordo ecclesiasticus” jellege. Ugyanis a protestantizmus kezdetben nem tekintette a papságot ordónak, azaz külön rendnek, mégis, egyházakká szerveződése után, megörökölte vagy elnyerte azokat a kiváltságokat, amelyek a római katolikus papoknak is jártak.²⁷ Ebben a folyamatban, mely során a református egyház betagozódott a rendi társadalomba, a heidelbergi peregrinusoknak kiemelkedő szerep jutott, a Tiszántúlon például 1614–1649 között az egyházkerület vezetői (a püspökök és jórészt az esperesek) közülük kerültek ki.²⁸

A Szilágyi/Krasznai egyházmegye Kisdobszai Dánielt követő espereséről, Percseni Ferencről alig tudunk valamit, és a rákövetkezők példái is jól mutatják a forrásadottságok szegényességét és a források esetlegességét. Zsigmond Attila szerint

23 HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980 (a továbbiakban HELTAI: *Adattár*). 243–347.

24 Uő: *A heidelbergi egyetemjárás, 1595–1621 = Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. II. Szerk. BÉKÉSI Imre–JANKOVICS József–KÓSA László–NYERGES Judit. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Kft., Bp.–Szeged, 1993. 540–548.

25 Uo. 544.

26 SZABADI István: *Adalékok Ecsedi Báthory István (1555–1605) mecenaturájához = Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Szerk. BÁRÁNY Attila–OROSZ István–PAPP Klára–VINKLER Bálint. Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 2014. 293–299.

27 DÁNÉ Veronka: *„Hogy gyászos állapotjok vigasztalást vehessen”. Bocskai István kiváltságlevele az erdélyi református lelkészözevgyek és árvák javára = „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*. Szerk. BARTA János–PAPP Klára. Lucidus, Bp., 2004. 174–184.

28 „51 Pareus-tanítvány pályájának csúcsát jelentette a prédikatori állás. Jellemző, hogy valamennyien népes helységekből, gazdag mezővárosban vagy városban, esetleg egy-egy mágánás udvari papjaként működtek... Az 51 prédikátoron kívül 24-en viseltek esperesi hivatalt is, s tízen a püspöki tisztelet is elnyerték: Czeglédi Szabó Pál, Csulai György, Diószegi V. Mihály, Geleji Katona István, Kanizsai Pálfi János, Keresszegi Herman István, Samarjai János, Simándi Bodó Mihály állottak hosszabb rövidebb ideig egy-egy egyházkerület élén.” HELTAI: *Adattár*. 247.

Perecseni 1598–1608 között hadadi lelkész volt.²⁹ Más, jól adatolt forrás szerint azonban 1602-ben Monóban szolgált,³⁰ ahol, szintén Zoványi Jenő szerint, 1618-ban is esperes volt.³¹ Petri Mór szerint pedig 1628-ban is esperes volt,³² de ez utóbbi adat kizárható, hiszen ekkor már régen Keresszegi István töltötte be ezt a hivatalt.

Keresszegi Herman István már jóval ismertebb alakja a szilágysági egyháztörténetnek, mint aki Báthory Kristóf 1580-ban, a szilágysági espereseknek kiadott oklevelének megerősítését Bethlen Gábornál elérte (1624. július 4.).³³ 1629-ben szintén ő eszközölte ki Bethlen híres, a lelkészek utódait megnevesítő oklevelét is.³⁴ A szilágysági lelkészek névsora (a névsorokat tartalmazó legkorábbi egyházmegyei protocollum 1656-ban kezdődik) Keresszegi esperességéig nyúlik vissza, ez az 1620-as adat az első feljegyzés a Krasznai egyházmegye református papjairól.³⁵ Az 1646. évi szatmárnémeti zsinat döntése ellenére a Tiszántúlon, a Geleji-kánonok mellőzésével, továbbra is az *Articuli maiores* és a Keresszegi által 1633-ban összeállított, zsinati határozatokat tartalmazó *Appendix* alapján folyt az egyházkerület igazgatása.

Keresszeginek már a vezetékneve is említést érdemel. Gyakran írják ugyanis Keresztszeginek,³⁶ de tudjuk, hogy Körösszegen (Bihar vármegye) született, az egyház-

- 29 Zsigmond Attila szíves közlésére Hermán M. János hivatkozik egy tanulmányában. HERMÁN M. János: *A hadadi lelképásztorok névsora*. Református Szemle 105(2012). 5. sz. 528.
- 30 ZOVÁNYI Jenő: *Protestáns lelkészek nyugatványai régi tizedjegyzékek mellett = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. XIII. Szerk. ZSINKA Ferenc. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Bp., 1929. 109.
- 31 Uő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977. 607.
- 32 Petri Mór Sülelmedről írja, jellemzően az 1879-es „Névkönyv” 24. lapjára hivatkozva: „Egy 1628. febr. 23-diki egyházmegyei jegyzőkönyv szerint: «papi díjlevelet szervez és magának papot bir. Fizetés minden gazdától egy és fél kalangya búza és egy kalangya zab, ha búzája nincs 33 dr., ha zabja nincs 10 dr.; kinek bora termett, fél veder. Asszonyunk öngyagsága grátiájából az malomnak sabbathalissa a prédikátoré, a decimából sedecim.» «íratott Perecseni Ferencz Esperes uram előtt a fenn irt napon és évben»”. PETRI: *Szilágy vármegye*. IV. 362.
- 33 SZABADI István: *Báthory Kristóf erdélyi vajda 1580-as oklevele és a szilágysági reformátusok = A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*. Szerk. PAPP Klára–PÜSKI Levente–NOVÁK Ádám. Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 2019. 81–87.
- 34 Uő: „Keresik sokan régi leveleiket”. *A lelkészutódok privilégiumának érvényesítése a Partiumban = „Eklézsiáknak, egyházi szolgáknak egyetlenegy dajkája”*. Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról. Szerk. DÁNÉ Veronka–SZABADI István. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, 2014 (a továbbiakban „Eklézsiának...”). 85–96.
- 35 ZSIGMOND Attila: *A Szilágyi traktus legrégebbi lelkésznévsorai*. Református Szemle 100(2007). 4. sz. 898–930.
- 36 Hogy ne kelljen messzire menni a példáért, a zilahi református egyházközség *Váradai bibliájában* található lelkésznévsor Zoványi P. György kezéhez köthető részének szöveghű átírása szerint is Keresztszegi a neve. Lásd Uő: „*Memoriae Sacrum*”. *Egy 18. századi lelkész-*

kerület korabeli jegyzőkönyvében is folyamatosan Keresszeghiként szerepel a neve.³⁷ Debrecenben volt tógátus diák, 1609. augusztus 9-én iratkozott be, 1612-ben senior lett. Járt a marburgi egyetemre (1613-ban), majd Wittenbergben egyike volt az utolsó ott tanult református magyaroknak, 1614. április 23-án pedig a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1616-ban zilahi lelkész, 1620 júniusában a Szilágyi egyházmegye esperese, 1629. november 25-én pedig tiszántúli püspök lett. Ettől kezdve Debrecenben szolgált lelkészként, majd esperesként, 1641-ben hunyt el.³⁸

Keresszegi 1630-ban elhagyta a Szilágyságot, és Debrecenbe távozott. Ekkor Szilvási K. Márton szilágynagyfalusi, majd szilágycsehi lelkészt választották utódjául (1630–1634). Nem kizárt, hogy a szilágycsehi lelkészi hivatalt nem ő, hanem testvére (öccse?), a szintén heidelbergi peregrinus, Szilvási K. István töltötte be, aki Heltai adattára szerint éppen 1630-ig szolgált ott.³⁹ Szilvási K. Márton 1617. április 7-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre. Tanulmányait Bethlen Gábor támogatta, Gyulafehérvárott rektor is volt, majd Bánffyhunyadra került (1622-ben), ahol 1623 elejétől esperesként szolgált. Heltai szerint 1626-ban kerülhetett a Szilágyságba, Szilágynagyfaluba, 1630-tól mint már szilágycsehi pap lett krasznai esperes, 1634–1638 között halhatott meg.⁴⁰

Utóda Csengeri [Pásztor] József hadadi lelkész (esperes 1634–1650 között), szintén heidelbergi peregrinus. Debreceni diák volt 1607-ben, Heidelbergbe 1614. április 1-én iratkozott be. Még azt tudjuk róla, hogy 1625-ben Szatmárnémetiben lelkész és

névsor létrejöttének körülményei = A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok. Szerk. KOLUMBÁN Vilmos József. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kvár, 2019 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 25). 129. Petri Mór is hol Keresszeginek (PETRI: *Szilágy vármegye*. I. 519, 530, 567.), hol Keresztszeginek írja (Uo. II. 538; V. 598.), nyilvánvalóan ugyanazon személyről szólva. A sort hosszan folytathatnám, legutóbb Dáné Veronka is mindkét névalakot hozza, a „Keresszegit” mintegy magyarázatként, zárójelben. DÁNÉ Veronka: *„Hogy összes örököseiket... mindenki becsülje”. Bethlen. Gábor protestáns (?) lelkészutód nemesítéséről = „Eklézsiáknak...”*. 67.

37 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. I.1.a.2.58.

38 HELTAI: *Adattár*. 291.

39 Uo. 332.

40 „Bethlen Gábor alumnusa. Bethlen ekkor levelet is küldött vele és Böjti Veressel Pareushoz. Szilvásiék 1618-ban is váltottak levelet Bethlennel (Adattár I 201 — TT 1881:307. 1.). 1618 őszén Marburgban is megfordult Szilvási. Hazatérve 1619. okt. 11-én Bethlen parancsára Nagyszombat városa fuvarozta Léváig (Adattár I 222. 1.). Rövid ideig Gyulafehérvárott volt rektor, innét hamarosan Bánffyhunyadra ment lelkésznek, 1622. jan. 17-én már ott volt. (Adattár I 225.1.). 1623 elejétől a kolozskalotai egyházmegye esperes tisztét is viselte, 1626-ban azonban már más volt az esperes, tehát Szilvási ekkor foglalthatta el a szilágynagyfalui papságot, ahol 1630-ban már a szilágyszolnoki esperes és ez időtájt már szilágycsehi pap. Zoványi és Herepei szerint 1634 körül halt meg (Adattár I 234.1.), Szinyeyei szerint 1638-ban.” Uo. 332.

szatmári esperes volt, 1634-től szilágysági esperesként szerepel, 1648-ban pedig hadadi papként tűnik fel.⁴¹

Itt ér véget a volt heidelbergi peregrinusok, a későbbi szilágysági esperesek sora, és úgy tűnik, hogy ekkor hosszú évtizedekre az egyházmegye székhelye is Zilahra került. Csengerit az esperesi hivatalban Tótfalusi István zilahi lelkész követte (kb. 1650–1659 között).⁴² Ennek utóda Zilahi János hadadi és zsidói lelkész (esperes valamikor 1667–1677 között). Vele részletesebben foglalkozott Zsigmond Attila azon írásában, melyben rendet próbált tenni hat azonos nevű, kora újkori szilágysági lelkész élettörténetében.⁴³ Véleménye szerint az esperes Zilahi 1589 táján született Zilahon. Tanulmányairól csak sejtései vannak, de esperesként a „clarissimus” jelzőt viselte, ami peregrinációjára is utalhat. Talán volt Somlyón is lelkész. Halálának éve bizonytalan, mindenesetre Zoványi Jenő esperesnévora szerint már 1677–1678-ban Felvinczi Sándor a zilahi lelkész és esperes is egyben. Szinnyei szerint Felvinczi ott volt a Martonfalvi Tóth György vezetésével 1660-ban, Várad eleste után Debrecenbe menekült diákok között, majd 1669–1670-ben Leidenben tanult.⁴⁴ Ugyancsak Szinnyei szerint 1675–1679 között Zilahon volt.⁴⁵ Zoványi szerint őt Csehi János menyői, majd zilahi lelkész követte (esperes 1678–1694 között), majd a 17. században Debreceni Fóris István zilahi lelkész (esperes 1694–1711 között).⁴⁶

Visszatérve a somlyói katolikusokra, úgy gondolom, hogy az 1618-ban elhunyt Kostka Zsófiának és menyének, az 1658-ig birtokos Zakreszka Annának, Báthory

- 41 „1607. júl. 6-án subscribált Debrecenben. Heidelbergi peregrinációján kívül a következő adatok vonatkozhatnak rá: 1625-ben Csengeri P. József első pap Szatmárnémetiben és szatmári esperes. 1634. jún. 18-án Szatmáron tartott közzsinat szilágysági esperesül Csengeri Józsefet erősítette meg. 1648-ban Csengeri József hadadi pap és szilági esperes... ajánlja neki, mint szatmárnémeti első papnak s szatmári esperesnek Gönci. M. János. RMK III 1703-at (Leyden 1648. jan. 15.) és RMK III 1704-et (Leyden 1648. márc. 11.) Csengeri József hadadi papnak és szilági esperesnek ajánlja Mátyóki S. István.” Uo. 270.
- 42 „Tótfalusi István 1646-ban zilahi esperes. 1650. június 26-dikán (Toothfalusi István), mint szilágysági esperes, teljes című zilahi lelkész (minister) volt jelen a Szatmárt tartott püspök-választó közzsinaton. Husztra vitték el később papnak - Tört. Tár, 1898. évf. 635. l.” PETRI: *Szilágysági vármegye*. V. 646.
- 43 ZSIGMOND Attila: *Barangolás a nevek útvesztőjében avagy hány Zilahi János szolgált a szilági traktusban?* Hepehupa XIII(2014). 3. sz. 6–13.
- 44 Ezt megerősíti BOZZAY Réka–LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918*. ELTE Levéltára, Bp., 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15). 191. „Felvinczi Alexander, Hungarus, ref. sz. 1643 Léczfalva be[iratkozott] 1668.5.23. Ph. Th. ki[iratkozott] 1669.7., ...+Debrecen 1686.3.29.”
- 45 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. III. Bp., 1897. 361–362.
- 46 „Debrecenben tanult, majd 1678-ban Túrkevéen lett lelkész. 1679-től a franekeri és az utrechti egyetemen tanult. 1681-ben hazatérve Királydarócon, 1686-tól Szilágysomlyón, 1688-tól Zilahon szolgált. 1694. június 9-én a szilági egyházmegye esperesévé, 1699. szeptember 27-én a tiszántúli egyházkerület főjegyzőjévé választották.” Uo. 647–648.

Zsófia anyjának személye és rekatolizációs intézkedései némileg összerosódnak az emlékezetben. Nem tudom mivel magyarázni azt, hogy a több, fentebb hivatkozott genealógus szerint is 1618-ban elhunyt (állítólag 1601 után Lengyelországból Erdélybe vissza sem térő) Kostka Zsófia szerepel még az 1620-as és 1630-as évek okleveleiben. Ha ugyan nem arról van szó, hogy újra meg újra az ő nevéhez kötött, 1610-es évekbeli intézkedésekre hivatkozik az okleveleket kiadó Bethlen István⁴⁷ és I. Rákóczi György,⁴⁸ Zakreszka Annáról, utóbbi fejedelem anyósáról meg szó sem esik.

Annyi biztos, hogy „Koczka Sophia” a somlyai uradalmon belül Szilágybagoson is megpróbálta elvenni a reformátusoktól a templomot, a parókiát, az iskolát és a dézsma negyedét az 1610-es évek elején. Bethlen Gábor 1614-ben, Bethlen István 1623-ban adott ki oklevelet a reformátusoknak járó bagosi dézsma védelmében, ugyanekkor Kraszna mezőváros is érintett lett a dézsmának a birtokos által történt lefoglalása miatt. Ez ügyben I. Rákóczi György adott ki oltalomlevelet (1631-ben és 1632-ben⁴⁹), sőt Krasznán a katolikus pap megjelenése miatt is intézkednie kellett.⁵⁰

A somlyai Báthoryak férfiága Báthory Andrással kihalt, lánya, a lengyel katolikus nagyanyától és anyától származó Báthory Zsófia volt Somlyó utolsó birtokosa a Báthoryak közül, az ő szerepét a felső-magyarországi rekatolizációban nem kell bemutatni.

A Szilágyság 17. századi katolikus nagyasszonyai közül még Csáky István feleségére, Wesselényi Anna személyére kell kitérnem. Pokoly József írja: „Wesselényi István és nővére, Wesselényi Anna, a buzgó református főúrnak, a nagy Csáky Istvánnak özvegye, a náluk lappangó Bálint atya tanácsára, a krasznai és középszolnoki ref. egyházakat tettegként bántalmazták is. Hadadon, Zilahon, Szilágy-Somlyón, Karásztelkén, Krasznán a papok tizedbeli s más jövedelmét elvonták, sőt egyes helyekről a ref. lelkeszt elűzve, pápista papokat szállítottak a parochiára s a református lakosságot zaklatták”.⁵¹

Úgy látom, az ő alakja és szerepe is összerosódik a somlyói lengyel nagyasszonyokéval. Ugyanis Pokoly, fenti megállapításakor, az erdélyi országgyűlés 1610-es tavaszi, beszercei határozataira hivatkozik, annak is a forráskiadvány szerkesztője

47 Zilah, 1623. június 26. Bethlen István hunyadi és máramarosi főispán a krasznai és bagosi prédikátor eltartott dézsmanegyedét kiadatni rendeli. Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára. B 10 A Szilágyi traktus levelei. Iratok 1580–1791. nro 8.

48 Kolozsvár, 1631. december 12. I. Rákóczi György eltávolíttatja Krasznáról a katolikus papot. Uo. nro 15/a.

49 Gyulafehérvár, 1632. május 9. I. Rákóczi György a krasznai lelképásztornak járó 25 kalanya búzát kiadatni rendeli. Uo. nro 16.

50 Kolozsvár, 1631. december 12. I. Rákóczi György eltávolíttatja Krasznáról a katolikus papot. Uo. nro 15/a.

51 POKOLY: *Az erdélyi*. II. 40.

által készített összefoglalójára.⁵² Ebben nincs többről szó, minthogy „megújítják az 1588-iki megyesi articulusokat, mely a jezsuitákat kitiltá az országból, s Csáky Istvánnának névszerint is megtilták, hogy Bálint jezsuitát magánál tarthassa, sőt annyiban élesítik is azt, hogy azon templomokat s javadalmakat, melyeket kath. patronusok erőszakkal foglaltak el, visszaadni rendelék. Senki se kényszerítthesse jobbágyát, hogy misét hallgasson, ha maga jószántából teszi, szabad vele. Tövisen, Fejérvártt, Monostoron a somlyai jószágban Székely-Udvarhelytt s általán e székben nem tartózkodhatik pápás pap — az urak tarthatnak ugyan ilyent házoknál, de ezeknek püspökjük ne legyen”. A jegyzőkönyv eredeti szövegében meg sem említi Wesselényi Annát, csak a gróf Mikó Imre gyűjteményében lévő hiteles példányban van betoldva: „Csáky Istvánné asszonyom is Bálint papot a jezsuitát ne tartsa”. Tehát nem írnak reformátusok elleni intézkedéseiről.

Persze, nem kétséges Csákyiné buzgó katolikus volta, erről könyvespolcnyi irodalom áll rendelkezésre, és Somlyón is töltött hosszabb-rövidebb időt,⁵³ de birtokosa nem volt az uradalomnak. Ami Hadadot illeti, az annak birtoklástörténetét jól ismerő Szász Anikó sem ír Wesselényi Anna tartós hadadi jelenlétéről.⁵⁴

PRINCES, LADIES AND RELIGIOUS DIVERSITY IN ȘIMLEU SILVANIEI IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY

Keywords: *Sălaj region; religious diversity; 17th century; the Báthory family of Somlyó; the Reformed princes of Transylvania*

The Roman Catholic ecclesiastical institutions ceased to exist during the 16th century in Sălaj region, likewise in the other parts of the country. Their religious practice was limited to private ceremonies at noble courts. Among these, the Báthory family of Șimleu had the most significant political and financial influence in the region at the time. It was not until the early 17th century that the opportunity arose to strengthen the positions of the Catholic denomination. Two Báthory widows of Polish descent, Sofia Kostka and Anna Zakreszka, played a key role in this process. In the late 1610s it became clear that the Catholic population remained in majority in Șimleu Silvaniei. This brought a radical change in the life of the Reformed population, though they could always enjoy the protection of the Transylvanian

52 EOE VI. 35.

53 1612. május 24-én Somlyóról kelt levele szerint a Báthoryak hamarosan elhagyták a fejedelmi uradalmat: „el kellene költözném, annak hamar módját találom csak Hadadba küldéném egyet másomot. Én magam mentől hamarább felindulok Keresztur felé”. DEÁK Farkas: *Wesselényi Anna, özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése*. Bp., 1875. 68.

54 Szász Anikó: *A hadadi Wesselényi család erdélyi birtokai a fejedelemség korában = A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. HEGYI Géza–W. Kovács András. EME, Kvár, 2012 (Erdélyi Tudományos Füzetek 277). 269–294.

Reformed princes during the century. As far as the Reformed princes of Transylvania in the 17th century are concerned, their support of the Reformed dioceses of Kraszna and Central Szolnok (and thus of the Reformed churches) reflects a very conscious ecclesiastical policy; see for example the career of Prince Gabriel Bethlen or the way the Reformed deans of Sălaj region were chosen.

PRINCIPI, DOAMNE DE VAZĂ ȘI DIVERSITATE RELIGIOASĂ ÎN ȘIMLEUL SILVANIEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

Cuvinte-cheie: *Țara Sălajului; diversitate religioasă; secolul al XVII-lea; familia Báthory de Șimleu; principii reformați ai Transilvaniei*

Pe parcursul secolului al XVI-lea instituțiile ecleziastice ale romano-catolicilor au fost desființate și în Țara Sălajului. Practica religioasă catolică s-a restrâns la ceremonii private, oficiate în incinta unor curți nobiliare. În rândul nobilimii familia Báthory de Șimleu a avut cea mai însemnată influență și putere politică, respectiv financiară. Oportunitatea consolidării pozițiilor catolicismului în regiune s-a ivit doar odată cu începutul secolului al XVII-lea. Două văduve de origine poloneză, Sofia Kostka și Ana Zakreszka au jucat un rol cheie în acest proces. La sfârșitul anilor 1610 devenise clar că la Șimleul Silvaniei catolicii au rămas majoritari, fapt ce a dus la schimbări radicale în viața reformaților. În ciuda acestora pe parcursul întregului secol al XVII-lea minoritarii au beneficiat de protecția principilor reformați. Pentru principii reformați ai secolului al XVII-lea din Transilvania susținerea diecezelor reformate din comitatele Crasna și Solnocul de Mijloc și implicit a bisericilor reformate în general indică o politică ecleziastică conștientă, care se reflectă de exemplu și în acțiunile principelui Gabriel Bethlen, sau în modul alegerii protopopilor reformați din Țara Sălajului.